(308)

मासिकी शोध-पत्रिका
ISSN 2278-0416

देशोऽस्ति हरियाणाख्यः
पृथिव्यां स्वर्गसन्निभः

हरिप्रभा

वर्षम्-१४, अङ्कः-९-१०, २०१७

प्रधान-संरक्षकः अध्यक्षश्च
माननीय श्री मनोहरलालः
मुख्यमन्त्री, हरियाणा

वरिष्ठ उपाध्यक्षः
श्रीमती कविता जैन
मंत्री, सूचना, जनसम्पर्क एवं सांस्कृतिक
कार्य विभाग, हरियाणा।

प्रधानसम्पादकः
श्री राजेश कुमार खुल्लरः, भा.प्र.से.
प्रधान सचिवः
सूचना-जनसम्पर्क, भाषा एवं कार्यकारी उपाध्यक्षश्च, अकादमी

प्रबन्धसम्पादकः
श्री समीरपाल सरो, भा.प्र.से.
महानिदेशकः,
सूचना-जनसम्पर्क एवं सांस्कृतिक-कार्यविभागः,
अकादमी

मुख्यसम्पादकः
डॉ. सोमेश्वरदत्तः
निदेशकः,
हरियाणा संस्कृत अकादमी

उपसम्पादिका
डॉ. प्रतिभा वर्मा

परामर्शकाः
प्रो. वेदप्रकाशः उपाध्यायः, (सेवानिवृत्त आचार्य) पञ्जाब विश्वविद्यालय, चण्डीगढ़।

डॉ. मथुरादत्त पाण्डेयः, (सेवानिवृत्त प्राचार्य) सैक्टर-15, पञ्चकूला।

प्रो. रणवीरः सिंहः, (सेवानिवृत्त आचार्य) कुरुक्षेत्र विश्वविद्यालय, कुरुक्षेत्र।

प्रो. जगदीश प्रसाद सेमवालः, (सेवानिवृत्त आचार्य) विश्वेश्वरानन्द वैदिक-शोध अनुसंधान-केन्द्र, होशियारपुर।

प्रो. सुरेन्द्र मोहनः मिश्रः, (आचार्य) कुरुक्षेत्र विश्वविद्यालय, कुरुक्षेत्र।

आचार्य महावीर प्रसादः, 317, सैक्टर- 7, यू.ई., करनाल।

डॉ. श्रेयांशः द्विवेदी, उपाध्यक्षः, हरियाणा संस्कृत अकादमी, पञ्चकूला।

सम्पर्कः
निदेशकः,
हरियाणा संस्कृत अकादमी
अकादमी भवनम्, पी-१६, सैक्टर- १४,
पञ्चकूला (हरियाणा)
दूरभाषः- ०१७२-२५७०९७९
अणुसङ्केतः-hariprabhaskt@gmail.com

ग्राहकतायाः कृते
प्रत्यङ्कं मूल्यम् - दशरुप्यकाणि
वार्षिकशुल्कम् - विंशत्युत्तरशतं रुप्यकाणि

अनुक्रमणिका

			पृष्ठसंख्या
	प्राक्कथनम्		२
	सम्पादकीयम्		६
१.	भारतगौरवम्	डॉ. रामेश्वर दत्त शर्मा	८
२.	वेदेषु दैवी-द्रव्य-चिकित्सा	डॉ. आचार्यबृहस्पतिमिश्र:	९
३.	वेदार्थ विमर्श:	डॉ. शशिकान्त राय	१५
४.	वेदोक्ता भ्रष्टाचारोन्मूलनोपाया:	गोपी शर्मा	१९
५.	न्यायदर्शन सिद्धान्तविचार	ज्योति भारती	२३
६.	महाभाष्यकारस्य लौकिकोदाहरणप्रस्तुतिकला	प्रतिभा आर्या	२६
७.	पातञ्जलयोगसूत्रे व्यक्तित्वविकाससम्बद्धं शैक्षिकतत्त्वम्	श्री नवीन आर्य:	३२
८.	श्रीमहागणपतिसहस्रनामनिर्वचनकारिका	डॉ. जगदीश प्रसाद सेमवाल	४२
९.	अधुना संस्काराणाम् आवश्यकता-अपरिहार्या	डॉ. रामेश्वर प्रसाद गुप्त:	४७
१०.	प्राचीनभारतीयसाहित्ये सूर्यस्य शास्त्रिय -स्वरूपम्	डॉ. शिवानी शर्मा	५३
११.	माघकाव्येऽर्थान्तरन्यासालङ्कारस्य छटा	डॉ. सुमनकुमार झा:	६५
१२.	कविता त्रयी	प्रो. रामदत्त शर्मा	७५
१३.	प्राचीन भारते स्त्रीशिक्षा:	डॉ. सुमन रानी	७८

वेदेषु दैवी-द्रव्य-चिकित्सा

*डॉ. आचार्यबृहस्पतिमिश्रः

भारतीयसंस्कृत्याः आधारस्तम्भाः एते सर्वपूज्याः वेदाः। वेदाः एव विश्वे समग्रमनुष्यतायाः अज्ञानान्धकार-निवारणकर्त्तारः प्रकाशाकराः। मनुष्यतायै सर्वोऽपि हितकारकः विषयः मूलरूपेण वेदेभ्य एव निष्पन्नः। तेषामेव मूलविषयाणां पल्लविते पुष्पिते सति तद्वारा एव मनुष्यसमुदायः अभ्युदयसिद्धिं निश्रेयससिद्धिं च विन्दति इति वेदानुरागिणां, वेदाभिमानिनां, वेदज्ञानां भारतीयानां पाश्चात्यानां च सिद्धान्तः। स्थावरजङ्गमानां समष्टि एव सृष्टिः। तत्र आत्मरहिताः स्थावराः आत्मान्विताः जङ्गमाः इति शास्त्रज्ञाः। तेषु आत्मान्विताः भोक्तारः अन्ये च भोगाः। तेषु आत्मान्वितेषु अपि मनुष्यः बुद्धिसम्वेदनायुक्तत्वात् अभ्युदयेन सह निश्रेयससिद्धेरपि प्राप्तुं शक्यत्वात् श्रेष्ठः। तत्र यद्यपि अभ्युदयनिश्रेयसकर्मणां कर्ता आत्मा एव तथापि साधनभूतत्वात् शरीरम् एव मुख्यम्। यथा उक्तं कविकालिदासेन **"शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्"**[१]

तथा च चरकसंहितायाम्-

धर्मार्थकाममोक्षाणामारोग्यं मूलमुत्तमम्।
रोगास्तस्यापहर्त्तारः श्रेयसो जिवितस्य च॥[२]

सृष्टयां भोक्तृरूपेण श्रेष्ठत्वात् मनुष्यस्य साधनभूतप्रधानत्वात् सूक्ष्मशरीरस्य पञ्चभौतिकशरीरस्य च स्वस्थतायां स्वास्थ्यरक्षणं[३] तथा धातुसाम्यस्य[४] विकृतौ व्याधियुक्ते व्याधिपरिमोक्षार्थं[५] रोगप्रशमनार्थं च यत् आयोः हिताहितस्य ज्ञापकं[६] विज्ञानम् तद् आयुर्विज्ञानम् आयुर्वेद इति नाम्ना व्यवह्रियते। एषः च आयुर्वेदः क्वचित् ऋग्वेदस्य उपवेदरूपेण[७] क्वचित् अथर्ववेदस्य उपाङ्गरूपेण[८] स्वीकृतः क्वचिच्च पञ्चमवेदरूपेण[९] स्वीकृत्य आयुर्वेदस्य माहात्म्यं स्वीक्रियते। अन्यच्च दर्शनस्य ऋषयः आयुर्वेदं परमप्रमाणरूपेण प्रमाणी-कुर्वन्ति। तत्र च न्याय-दर्शनकारः ऋषि गौतमः आप्त-प्रमाणस्य प्रामाणिकतां तार्किकरूपेण प्रतिपादयन् आह-

मन्त्रायुर्वेदप्रामाण्यवच्च तत्प्रमाणम् आप्तप्रामाण्यात्॥[१०]

अर्थात् यथा आयुर्वेदस्य प्रमाणं सर्वलोके वर्तते। आयुर्वेदस्य प्रामाणिकतायाः विषये न कश्चित् सन्देहं करोति। तथैव आप्तप्रमाणस्यापि प्रामाणिकता वर्तते।

वेदेषु आयुर्विज्ञानस्य बहु-विधाः अवधारणाः बीजरूपेण उपलब्धाः भवन्ति। ताः प्रवृद्धाः संसारे यत्र तत्र आयुर्वेदः, चिकित्सा-विज्ञानम्, कृमिविज्ञानम्, विषम-चिकित्सा (एलोपैथी), समचिकित्सा (होम्योपैथी), स्पर्श-चिकित्सा (रैकी), प्राकृतिक-चिकित्सा, प्राणायाम-चिकित्सा, यज्ञ-चिकित्सा, योग-चिकित्सा इत्यादि नामभिः लोकविश्रुताः जाताः।

---

* प्राध्यापकः, श्रीशक्ति संस्कृत महाविद्यालयः, श्रीनयनादेवी जी, बिलासपुर, हिमाचल प्रदेश।